

Bárth Dániel

Papság és népi kultúra a 18–19. században. Tudománytörténeti kérdésfelvetések¹

Kutatási hangsúlyok és kérdőjelek

Közismert, hogy a magyar néprajztudomány előtörténetében kiemelkedő szerepet játszott a keresztény felekezetek papsága. Katolikus papok és protestáns lelkészek egész sora lép elénk az életrajzi és szakmai lexikonokból, tudománytörténeti célzatú antológiákból és összefoglaló kézikönyvekből egyaránt, akik részesei voltak az etnográfiai és folklorisztikai gondolkodás Kárpát-medencei meghonosításának és eljuttatták a szaktudományt a 19. század végi intézményesülés fázisába (vö. például Paládi-Kovács [szerk.] 1985; Ujváry 2007–2008; Paládi-Kovács [főszerk.] 2011). Szakmai konszenzus alapján utóbbi mozzanat tekinthető a „tudománnyá válás” effektív megnyilvánulásának, és minden, ami a 19. század utolsó harmada előtt történt, egy errefelé vezető legitimációs folyamatként, egy hosszú, több mint egy évszázados „előtörténetként” értelmezhető (Kósa 2001).

Papokról és lelkészekről régtől fogva tudásunk van ebben a folyamatban, de önálló tanulmány, monográfia még nem készült a kérdésről. Örömmel adunk hírt egy – előzmények után (vö. Bárth [szerk.] 2013) – 2018-ban megindult kutatásról, amely – egy digitális adatbázis és számos mélyfúrás jellegű esettanulmány révén – alapot teremthet egy jövőbeni szintézis felé.² A kutatás fókuszpontjában a lokális közösségekben élő, ka-

¹ A szerző az MTA–ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport tagja, a tanulmány az *Alsópapság a 18–20. századi lokális közösségekben Magyarországon és Erdélyben* című projekt keretében készült.

² Az öt éves kutatási program tágabb kontextusban, többféle (néprajzi, történeti antropológiai, történeti folklorisztikai, egyháztörténeti stb.) nézőpontból vizsgálja a „pap és közösség” viszonyát az újkori Magyarországon és Erdélyben. A kutatás az 1750–1950 közötti két évszázadra fókuszál, és primer (levéltári) forrásfeltáráson alapuló, elsősorban mikroszintű esettanulmányok létrehozását ígéri.

tolikus és protestáns papság műveltsége, habitusa és a közösséggel kapcsolatos attitűdje áll a 18–20. századi Magyarország és Erdély vonatkozásában. A papságot a maga szociokulturális beágyazottságában megközelítő vizsgálat – néprajzi indíttatása nyomán – értelemszerűen kiemelt hangsúllyal kezeli a népi kultúrával kapcsolatos megnyilvánulásokat. Így jutunk el a tudománytörténeti kérdésfelvetésekig: az etnográfiai érdeklődés csíráját a papi attitűdökben és azok változataiban kell keresnünk.

A néprajzi tudománytörténet 20. században rögzült kánonjában vannak kimondottan gyakran emlegetett és idézett egyházi személyek. E „sztárszerzők” egy részét tudatos felfedezés révén emelték be a néprajzi előtörténet panteonjába: a legismertebb példa erre az Ortutay Gyula által a társadalomnéprajzi gondolkodás elődjének kikiáltott szarvasi evangélikus lelkész, Tessedik Sámuel alakja, akinek legkülönbélebb indíttatású művei (nyomtatásban megjelent munkái mellett kéziratai is!) sokszínű felhasználási lehetőséget rejtettek magukban (vö. Ortutay 1960: 169–179; Zsigmond [szerk.] 1979; Tátrai 1995). Erdélyi példaként említhetjük a szintén 18. századi Bod Péter alakját, akinek nyomtatott könyvei a népszokások történetét kutató Dömötör Tekla számára nyújtottak kiemelkedő és sokat idézett forrásokat (Dömötör 1964). Ugyancsak a néphit- és népszokáskutatásban tartják számon (vö. Dömötör 1981) az ún. „babona-író” kézikönyvek szerzői között a népfelvilágosítás szándékával fordított / írt munkák szerzőit: a katolikus Pucz (Putz) Antalt, a református Fábrián Józsefet, de a magyar folklorisztika újabb forráskiadvány-sorozatában jelent meg a tárgykörben teljes kötetnyi prédikációt író, szintén református Budai Pál kézirata (Szacsavay–Szalánszki [szerk.] 2005), valamint az egyes erdélyi tájakról evangélikus lelkészek által a babonák vonatkozásában készített 18. század végi jelentések gyűjteménye is (Miskolczy 2016). A papok és lelkészek feltűnően felül vannak reprezentálva az ún. magyar ősvallás kutatásában (Voigt 2003): az evangélikus Cornides Dániel előzi meg a hosszú katolikus sort (Horváth János, Ipolyi Arnold, Kandra Kabos, Kálmány Lajos), akik közül Horváth és Ipolyi csak a karrierje első fázisában tekinthető az „alsópapság” tagjának, hiszen később a püspökségig vitték.³ Egészen más felekezeti kontextusban, de hasonlóképpen

³ A piarista szerzetes Dugonics András, többek között a *Magyar példa beszédek és jeles mondások* I–II. (Szeged, 1820) összeállítója, tudósként és egyetemi oktatóként emelkedett ki az alsópapság köréből. Róla és művéről lásd bővebben: Ujváry 2009.

előbb lelkészként, majd püspökként működött a népköltészeti gyűjtéseket koordináló unitárius Kriza János is. Mellettük a 19. század második évtizedétől a táj- és népismereti leírások, az első „etnográfiai rajzolatok” készítői sorakoznak: a palócokat bemutató bencés Szeder Fábiántól a Göcsejt „esmértető” Plánder Ferenc plébánoson át a moldvai magyarokról tudósító ferences Gegő Elekig bezárólag (vö. Paládi-Kovács 1985). Ha mindehhez hozzávennénk azokat a „majdnem” papokat, akik vagy a szemináriumból vagy a noviciátusból távoztak el más pályára, akkor Kulcsár Istvántól Katona Lajosig igazán fontos és jól ismert nevek kereteznék a 19. századot.

A tervezett kutatás a 18–19. századi papok és lelkészek népi kultúrával kapcsolatos attitűdjét nem az utólagos néprajzi tudománytörténeti szempontok alapján osztályozza. Ennek következtében a felvillantott jó ismerősök mellett sok száz olyan velük kortárs „ismeretlen” egyházi személyiség képe bontakozik ki a forrásokból, akik valamilyen formában, kéziratossá vagy nyomtatott forrásban tetten érhető módon reflektáltak az általuk lakott település lokális kultúrájára. A hagyományos irodalmi források mellett ezen a téren a kevésbé vizsgált ego-dokumentumok (levelek, tanúvallomások, bizonyos esetekben a plébániai háztörténetek) kerülnek előtérbe (vö. Bárh 2013: 18–21). Nyilván nem véletlen, hogy a minket érdeklő adatok a konfliktusok dokumentációjában (konzisztórium iratok) szaporodnak meg. A „kivételesen normális” elve és a mikrotörténet léptékváltó megközelítése (Szijártó M. 2014) nyomán ezekből a forrásokból a kevésbé vagy egyáltalán nem ismert papok és lelkészek népi kultúra-képe remélhetőleg a korábnál sokkal szofisztikáltabb módon lesz elemezhető.

Szándékaink szerint a mikroelemzések segítségével számos tudományos kérdés megválaszolásához közel juthatunk, amelyekből alább csupán néhány tudománytörténeti aspektust emelek ki (bővebben lásd Bárh 2013: 21–32).

Kezdjük a nagy szellemi irányzatok, eszmetörténeti folyamatok hatásának kérdéskörével! A 18. században a késő barokk megnyilvánulásai egybeestek az ún. konfesszionalizáció (felekezetképződés) periódusával, amely – elsősorban a katolikus egyházban – a népi vallásosság kereteinek kialakítását és látványos megnyilvánulásainak (búcsújárás, körmenetek, vallásos társulatok, szentségek és szentelmények) preferálását jelentette a lokális közösségekben élő papság részéről. A profán népszokások egy részével (pl. farsang, tánc, dramatikus szokások) kapcsolatban

ugyanekkor az újra és újra megismételt tiltások jellemzők (Bárth 2009). A század második felében több lépcsőben jelentkezett a felvilágosodás hatása az egyes felekezeteken belül. A kései reformkatolicizmust szinte lehetetlen elválasztani a korai felvilágosodástól (Bárth 2019).⁴ A racionalizmus, a felvilágosodás hatása a katolikus egyházi társadalom rétegeiben felülről lefelé haladva jelentkezett, és elterjedésében kiemelkedő szerepet játszottak az átalakuló szellemiségű egyházmegyei szemináriumok. A protestáns egyházak reformideológiájaként ismert pietizmus szintén kihatással volt a lelkészek szellemiségére, az egyik legismertebb követője a hazai néprajzi előtörténetben is számon tartott pozsonyi evangélikus lelkész, Bél Mátyás volt. A 18. század utolsó évtizedeit univerzális módon, felekezetektől függetlenül a felvilágosító / megreformáló attitűd jellemezte, amely a népi kultúra túlzásait és csökevényeit (például a babona megnyilvánulásait; az emberi életfordulókhoz kötődő lakomák túlzott, irracionális fényűzését; a katolikus vallási gyakorlat *superstitiosus* elemeit) kárhoztatta (vö. Bárth 2015; Miskolczy 2016). Ez a személet átnyúlik a 19. századra, hogy aztán a – témánk szempontjából kiemelten fontos – romantika eszmeáramlatába transzformálódjon, amely a folklór és a népi kultúra etnikai megközelítésű felmagasztosulását, jelentőségének piedesztálra emelését és egyúttal a néprajzi érdeklődés kibontakozását hozta el. Egyelőre nem látjuk tisztán, hogy a felvilágosodás és romantika közötti átmenet és papi attitűdváltás milyen hatásokra, milyen ütemben és milyen indítékok mentén zajlott le az 1820-as és 1830-as években, hogyan lett a reformból rajongás, a megnyirbáló és kiirtó szándékból értékcentrikus, hagyományörző megközelítés.⁵ Az alábbi példánk ennek megvilágításához ad előzetes szempontokat.⁶ Önálló és hatalmas téma, hogy a népköltészeti gyűjtésekben aktív papok, lelkészek, tanítók (és egyéb helyi értelmiségiek), akiket szaktudományunk erről az oldalukról (mint tudománytörténeti szereplőket) tart számon, valójában hogyan működtek elsődleges hivatásukban, miként teljesítették szolgálatukat, milyen volt a kapcsolatuk közösségükkel, mennyire voltak velük elé-

⁴ Ezzel a korszakkal kapcsolatban vö. Muntagné Tabajdi Zsuzsanna e kötetbeli tanulmányát.

⁵ A kérdéskör tág kontextusát érzékelteti, hogy a vizsgálatoknak figyelembe kell venni a társadalomtörténeti megközelítésű irodalomtörténet vonatkozó újabb eredményeit (vö. például Vaderna 2017: 279–344).

⁶ Valamint ehhez a kérdéskörhöz csatlakozik Bednárík János kötetbeli tanulmánya is.

gedettek híveik, hogyan gyűrték le a mindennapok kihívásait és esetleges konfliktusait stb. Ezzel kapcsolatban újabban éppen mintaszerű erdélyi elemzések készültek.⁷

A nagy szellemi áramlatok és korszakok közötti kontinuitás jelensége, valamint az egyes elvégzett és elvégzendő mikrotörténeti esettanulmányok egyaránt felvetik azt a problematikát, hogy az általános (makroszintű) egyháztörténeti magyarázó narratívák mellett (vagy esetleg helyett) az egyéniség, a papi habitus és attitűd szerepe is meghatározó lehet a történeti forrásadatok értelmezési keretének kialakításakor (Bárth 2019). A papi attitűdök modellezése egyelőre a jövő feladata. Ezen a téren segítséget nyújthat egy századokon átívelő vizsgálati perspektíva, amely az egyes „történetek” mélyén a személyiségkép egyéni stratégiák és motívációk mentén kialakított, árnyalt megközelítését preferálja annak érdekében, hogy az időben és térben egymástól távol eső esetek párhuzamai közös metszéspontok mentén artikulálódjanak.

Egy példa: Krizsány János (1784–1851) plébános és Verőce népe

A magyar néprajztudomány előtörténetének elfeledett, a „hálátlan” utókor által a marginalitásba száműzött személyiségei közé tartozik az 1815 és 1826 között Verőcén plébánoskodó Krizsány János, akinek csaknem két évszázada, 1827-ben jelent meg [...] *Verőcze [...] leírása* című munkája a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain.⁸ Tudománytörténeti jelentősége mellett azért is megéri „leporolni” ezt az írást, mivel a közösségében élő és arról hely- és népismereti leírást készítő pap-szerzőjének indíttatása egyelőre megfejtésre váró tudományos problematikát jelent. Az alábbiakban azokat a csomópontokat járjuk körbe, amelyek egy efféle alig ismert mű szerzőjének és keletkezéstörténetének háttérben primer levéltári források segítségével kitapinthatók.

⁷ Vö. Szakál Anna jelen kötetben Ürmösi Sándorról szóló írását és annak előzményeit, valamint Ürmösi teljes írásos hagyatékának megjelenés előtt álló kiadását.

⁸ *Tudományos Gyűjtemény* 1827. IX. 30–60. Szinnyei lexikonja tévesen 1819. évi megjelenést említ, tőle átveszi többek között Chobot (1915–1917. II. 816) is.

Az 1817-ben elindított *Tudományos Gyűjtemény* 11. évfolyamában napvilágot látott írás címe betűhív átírásban a következő: *Tekéntetes Nemes Nógrád Vármegyében helyheztetett, és a' Méltóságos Váczi Püspökség Uradalmához tartozó Verőcze Helységének Historiái, Topographico Statisticai leírása*. A harminc nyomtatott oldal terjedelmű szöveg a település természeti környezetének, fekvésének és madártávlati képének rajzolatával kezdődik, majd némi történeti áttekintés után a gazdasági, társadalmi jellemzőket taglalja. Külön kitér a helyi „kőszénbánya” történetére és hasznosítására. Láthatóan kedves téma a szerzőnek a szőlőtermesztés és bortermelés, hiszen nem csak a határbeli szőlőhegyeket, hanem a helyben termesztett fajtákat is felsorolja és részletezve jellemzi. Fehérbort 32 féle szőlőből, vöröset 10 féléből készítettek a verőceiek. Krizsány ezt követően a szántóföldi, rét- és erdőgazdálkodás feltételeit és megvalósulási módjait taglalja, majd rátér a lokális társadalom bemutatására: megismerjük a verőcei jobbágyok házait és a középületeket, valamint a verőcei nép vallási és nemzetiségi megoszlását. Utóbbi kapcsán megjegyzi, hogy a kisebbségbe szorult németiség jelentős része tud már magyarul: „Az Isten itt láthatóképen munkálódik a' magyar mellett”. Néprajzi szempontból a legértékesebb részt a verőcei „szokások” (bíróválasztás, nyilvános megszegyenítés, viselet stb.) bemutatása jelenti. A tanulmány a Migazzi-kastély és egy határbeli Mária-kápolna bemutatásával zárul.

Krizsánynak nem kellett sokáig várni a tanulmányával kapcsolatos pozitív visszajelzésre, hiszen egy virtuális vállveregetés keretében ezt már maga a szerkesztő, Thaisz András (vö. Mader 1976) megtette a szöveg végére elhelyezett lábjegyzetben: „*E' jelenvalóból is általláthatni, milyen oktató milyen kellemetes lehet tsak egy kis falutskának is jól eltalált leírása; – azért kérjük tudós Hazánkfijait, hogy Hazájokról el ne felejtkezzenek, nem tudván eléggé ditsérni a' R. Catholicus Papok' e' részben mutatott szorgalmokat s' hazafiúságokat.*”⁹ A hazájuk kultúrájáért szorgoskodó papok közé beillesztett verőcei plébános indíttatása és szándékai mögött a 18–19. századok között átívelő papi életpályák sajátos attitűdváltozata fedezhető fel.

Hogyan közelíthetjük meg ezt az ominózus személyiséget és attitűdöt? Kezdjük az életrajz lexikális tényeivel! Krizsány János 1784-ben Vá-

⁹ *Tudományos Gyűjtemény* 1827. IX. 60.

con született a helyi uradalomba Pusztafödemesről (Pozsony vm.) beköltöző család sarjaként.¹⁰ Ugyanitt tanult alsó és középfokon, majd a helyi püspöki szemináriumban végezte el a teológiát. 1806-ban szentelték pap-pá. Rövidebb ideig volt váci székesegyházi kooperátor, majd kecskeméti káplán. Plébános előbb Becskén (1810), Szendehelyen (1812), majd Verőcén (1815) és végül Taksonyban (1826) lett. Utóbbi, leghosszabb állomáshelyén halt meg 1851. szeptember 27-én (Chobot 1915–1917. II: 816).

Az életút vázlatosan bemutatott főbb állomásai mögött ott van egy megfejtésre váró személyiség: a papi műveltség, a plébánosi hivatalviselés és pasztorációs gyakorlat, a karrierrel és egyéni tudományos teljesítménnyel kapcsolatos attitűd megannyi megválaszolásra váró kérdése. Ezeket a témákat csak a vonatkozó levéltári forrásanyag feltárásával közelíthetjük meg. A legfontosabb forráscsoportokat a verőcei plébánia helyben és az egyházmegyei archívumban lévő iratai (*parochialia*), illetve a Krizsánnyal kapcsolatos személyi iratok (*personalia*) jelentik.¹¹

A verőcei plébánia irattárában az anyakönyvek és háztörténetek társaságában található egy 19. század eleji kötet, amely új fényt vet a fent említett tanulmány hátterére. Az 1824–25-ben összeállított latin nyelvű kézirat címe: „*Historia ecclesiae et parochiae Verőcze* [!]”.¹² Krizsány saját személyes leveleiből tudjuk, hogy Kálmánházy László váci püspök biztatására kezdett bele a verőcei egyház és plébánia történetének, valamint akkori „jelenkori” helyzetének megírásába. Felettesei valóban számíthattak rá fogalmazási, tollforgatói minőségében, hiszen 1817-től espereskerületi jegyzőnek is kinevezték. A könnyen és jól író Krizsány tulajdonképpen *historia domus* (plébániai háztörténet) helyett írta meg

¹⁰ A váci egyházmegyei papi életrajzi adattár szerzője szerint Krizsány Pusztafödemesen (Pozsony vm.) született. Ennek Krizsány több saját maga által szignált, autográf levele és háztörténeti bejegyzése ellentmond, amelyek egyértelműen Vácot jelölik meg születése helyének, és a felvidéki települést pedig apja kibocsátó településének.

¹¹ Itt jegyzem meg, hogy a kutatás során a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban (a továbbiakban: VPKL) Krizsány perszonális iratanyagának (VPKL I. Püspöki Levéltár, 1. Váci Püspöki Hivatal iratai, a. Egyházkormányzati iratok, Privata) csupán a levéltárosok által kicenzúrázott töredékét volt lehetőségem kutatni, a teljes anyagra tehát önhibámon kívül nincs rálátásom. Információim szerint főként a taksonyi plébánossága idején keletkezett, némi „botrányokkal” színezett dokumentáció maradt rejtve a levéltári raktár jótékony homályában.

¹² Verőcei Plébániai Irattára (a továbbiakban: VPI), Kötetek (lásd még szkennelve: VPKL Plébániai Levéltárak, Verőce).

a 329 oldalnyi művet. A mottóval, címlappal, előszóval és tartalomjegyzékkel ellátott, arányos fejezetekre osztott, rajzos ábrákkal és informatív táblázatokkal ékesített munka valójában egy nyomtatásra (is) szánt kötet kézírata. Kétségtelenül jól sikerült, különösen az első negyede, amelyben a falu történetét, akkori települési jellemzését, gazdálkodási és társadalmi viszonyait taglalja. Nem véletlen, hogy éppen ezt a részt fordította le a plébános ékes magyar nyelvre és küldte be dolgozatát a *Tudományos Gyűjteménybe*. Egyelőre nem tudjuk, hogy ezt valakinek az ösztökélésére, vagy saját ötletéből tette, mindenesetre törekvése és munkája (láthatóan) pozitív visszhangra talált. Krizsány tanulmánya annak ellenére üttörő jelentőségű, hogy magának a műfajnak voltak előzményei a folyóiratban. Hogy csak a legismertebbet említsük, a szintén pap, Szeder Fábián által írt *Palócok* már 1819-ben napvilágot látott ugyanott. Ugyanakkor az egy települést leíró népmiszereti dolgozatok sorában Krizsány meglehetősen előkelő helyet foglal el.¹³

Az utókor a nyomtatásban megjelent, jelentősen rövidebb tanulmányt használta, hivatkozta, míg a nagyságrendekkel terjedelmesebb eredeti latin kézirat a feledés homályába merült.¹⁴ Utóbbit egy jövőbeni alapos filológiai vizsgálatnak kell feldolgozni és hasznosítani.¹⁵

Jelen dolgozat központi kérdésfelvetése magára a szerzőre, a tanulmányíró plébános habitusára irányul. Krizsány János teljesítménye alap-

¹³ Ezek sorában még az irodalomtörténész Fenyő István is hivatkozta (Fenyő 1973: 144). A korszak néprajzi érdeklődésének kibontakozásához alapvető válogatáskötet (Paládi-Kovács 1985) szemelvényt ugyan nem közöl a műből, de a bevezető tanulmánya jó áttekintést nyújt a reformkori folyamatok kontextualizálásához.

¹⁴ A nyomtatott tanulmányt igyekezett kiaknázni a verőcei helytörténeti kötet szerzője (Szomszéd é. n.) is.

¹⁵ Ezt a munkát nem lehet elvégezni Krizsány másik művének, a taksonyi plébánia törtériájának (1841; 1849) párhuzamos elemzése nélkül. A két kézirat szerkezete ugyanis kísértetiesen hasonlít egymásra. A szerző a település egyházának (templomának és plébániájának) történetével kezdi munkáját, majd bemutatja a templom javait. A plébánia kapcsán sorra veszi plébános-elődeit és az azokat segítő káplánokat. Különösen részletező a plébánia ingó és ingatlan vagyonának, gazdálkodásának, a paplaknak és a gazdasági épületeknek a bemutatása. Önálló fejezet foglalkozik a tanítókkal és életkörülményeikkel. Külön tárgyalja a leányegyházak (Verőce esetében Szokolya és a *huták*, a mai Királyrét) viszonyait és a protestánsokkal való együttélés megnyilvánulásait. Alaposan leírja a helyi pasztorációs gyakorlat kereteit, a miserendet, az ünnepek, körmenetek lokális jellemzőit. Munkájához épületek és földterületek vázrajzait, lélekösszeírásokat, névsorokat mellékel. A taksonyi kötet helyi világi szokások (pl. lakodalom) leírásával zárul. – VPI Kötetek; VPKL Plébániai Levéltárak, Taksony.

ján – szemben a több és jelentősebb tudományos művet maga után hagyó Pucz Antallal vagy Szeder Fábiánnal – nem sorolható be korának „tudós papjai” közé, de szándéka és igyekezete ebbe az irányba húzta.¹⁶ Törkvéseit alátámasztja, hogy kiemelten fontosnak tartotta írásos szolgálatait a karrierépítésében. Jellemző volt rá, hogy aktuális állomáshelyein egy következő, kedvezőbb adottságú plébániára aspirált.¹⁷ Álljon itt egy példa 1823-ból, amikor Verőcéről Kecskemétre pályázott a megüresedett plébániára. A tanácshoz írott levelében kiemeli: *„én tisztos hivatalos viselő születtől Vác Várassában születvén, és ugyan ott minden Oskoláimat állandóul 2-dik Eminensi calculussal végezvén, Nemes Privilegizált Ketskeméth Várassában 1807. és 1808. esztendő le-folytában, nem külömben 1809-dik esztendő elején boldogult F. T. Sándor András akkori Plébános Ur mellett mint Káplán szolgáltam, és hivatalomnak serény be-töltésére, valamint minnyájok erént mutatott viseletemre nézve sokaknak bizodalját, 's maga a Nemes Tanács' lépéseinket böltsen ítélő Tagjainak szives hajlandóságát meg-nyerhetni szerentsés lehettem; mellnyek hálás emlékére még 1809. esztendőben már mint Váci Káplán ezen Ns Ketskeméth Várassában több ízben meg-bérmáltak Neveinek tömött lajstromát tisztára le-írtam, és a Katolika Szent Egyház Tárába által szolgáltattam.”* A bérmálási jegyzék elkészítése mellett fontosnak tartja, hogy egy kicsit eldicsekedjen egyéb elnyert funkcióival is: *„13. esztendő le-folytában 3. külözött helyeken próbáit adhattam alkalmas lettem, 's serénységem felöl; a' mellyek tekintetéből 1817. eszt[endő]ben a Váci Egyházi Kerületben Jegyzőnek, – 1818. eszt[endő]ben pedig T. Ns Nógrád Vármegyében Tábla Bironak kérés nélkül ki-neveztettem.”* Reméli, hogy ezen *„tulajdon 's nem másoktól költsönzött érdemetskéi”* alapján Kecskemét városa őt választja plébánosának.¹⁸

Néhány évvel később, 1828-ban már taksonyi plébánosként még magasabbra, a magyar királyi tudományegyetem *egyházi szónokának és a*

¹⁶ A „tudós pap” egyelőre hipotetikus fogalom, amelynek általánosítható jellemzése és modellezése a jövő feladata.

¹⁷ Váci kooperátorként 1810-ben Ceglédbercelre, becskei plébánosként 1811-ben Zsámokra, szendehelyi plébánosként 1814-ben Mogyoródra, Kállóra és Verőcére, verőcei plébánosként 1823-ban Kecskemétre, taksonyi plébánosként 1828-ban már Nógrádra pályázott a váci püspök(ség)nek írott gyakran könyörgő hangvételű leveleiben. – VPKL I. 1. a. Privata, Krizsány János.

¹⁸ VPKL I. 1. a. Privata, Krizsány János (1823. május 1.)

vallástani katedra tanárának pályázott.¹⁹ Érthető, hogy az ezzel kapcsolatos karrierépítő irányultságú leveleiben tudományos munkájára mint fontos „érdemére” hivatkozott. Az egyik latin nyelvű autográf levelében három írásművet sorol fel: egy gimnáziumi humaniórának szánt katekizmust, egy a hívek (a nép) számára összeállított német imakönyvet („*pro augenda item ruralis populi pietate libellum*”)²⁰ és természetesen a minket érdeklő írását, a fent bemutatott Verőce leírását. Utóbbival kapcsolatban a magyar nyelv és a nemzet szolgálatát emlegeti.²¹

Krizsány János saját megnyilatkozásaiból kitérünk, hogy a 19. század harmadik évtizedében kettős indíttatással állt neki irodalmi munkásságának: egyrészt magának a népnek állított össze pasztorációs célzatú kiadványokat, másrészt a népről írt a nagyformátumú háztörténetből fordított tanulmányában. Hely- és népismereti leírása még azt az átmeneti stádiumot képviseli, amikor az eredeti indíttatás az egyházi gyakorlathoz

¹⁹ Popol Ágoston megüresedett pozíciója a Krizsánynál jóval esélyesebb Szaniszló Ferencnek jutott, aki teológiai doktorként később nagyváradi püspök lett. Krizsány szándéka első látásra túlságosan ambiciózusnak tűnik. A mögöttes okokkal kapcsolatban egyelőre csak apró adalékok állnak rendelkezésünkre. Ilyen például, amikor 1824-ben levélben kérte egyházi feletteseitől, hogy a váci Hétkápolnánál (előző évben) Mária nevenapján (szept. 12.), a búcsú alkalmával elmondott német nyelvű szentbeszédét nyomtatásban megjelentetni engedélyezzék. A beszéd nyilván jól sikerült, ezért a „polgárok kérésére” szerette volna azt kinyomtattatni. Az engedély megérkezett, a szöveg további sorsáról viszont egyelőre nincs információ. – VPKL I. 1. a. Privata, Krizsány János (1824. január 11.)

²⁰ Az imakönyvvel kapcsolatban tanulságos megjegyzést tett egy másik levelében, miszerint abba a „Zur Goldner Himmerl Schlüssel” című mintaimakönyv mellett helyi orációkat és saját elmélkedéseket is közölt, amelyeket a földműves parasztoknak szánt. „...addidi attamen orationes quaedam, item Cautiones pias pro ratione temporis, variisque occasionibus tam intra ambitum Parochiae meae, quam et vicinis germanicis locis usitatus; nec secus etiam 5 breves meditationes sequentes: a) de homine ne exist. fine; b) de morte; c) de iudicio d) de inferno e) de coelo, – stylo planissimo – pro rurali enim populo scripsi” – VPKL I. 1. a. Privata, Krizsány János (1823. december 12.)

²¹ „Quod partim industria privata, partim erga provocationem denati Praesulis mei Illustrissimi olim Ladislai Kámánházy in linea quoque litteraria humeros periclitatus, traditorum ab Eodem Illustrissimo Praelato meo Opuscolorum, versiones adornaverim; item per Diaecesim, in sequelam provocatoriarum Excellentissimi Domini Archi-Episcopi Agriensis AD. 7ae Martii Anno 1814 litterarum, dimissae, Praelatalis exstimulatoriae provocationis in humile obsequium Cathecismum pro Humaniorum scholarum auditoribus concinnaverim, repetito loco exhibitum; pro augenda item ruralis populi pietate libellum Precatorium cum Meditatiunculis vulgaverim; ac denique in Tudományos Gyűjtemény pro Patriae linguae augmento, Nationisque honorem laborantium seriem ingredi iteratim sustinuerim.” – VPKL I. 1. a. Privata, Krizsány János (1828. november 22.)

kapcsolódik (*historia domus* megírása), ám a megjelent tanulmányt szerzője már a reformkorban előtérbe került nemzeti ügy szolgálatának tekintti. Ugyancsak átmenetinek tekinthető alakja a néprajztudomány előtörténete szempontjából, amely – ahogy fent vázoltuk – telis-tele van katolikus papokkal és protestáns lelkészekkel: Krizsány elődei a 18. században elsősorban reformszándékkal közelítettek a népi kultúrához (és felvilágosító, utópisztikus munkákban őriztek meg később néprajzinak minősített adatokat), utódai a romantika korában az „ősiség” és „eredetiség” etnikus lenyomataiként értékcentrikus attitűddel kezelték a népi kultúra megnyilvánulásait (a népköltészettől a hiedelmekig). Ő maga a statisztikai-topográfiai divathullám keretében korai helyismereti leírást vetett papírra, azzal együtt, hogy tárgyában, a saját egyházi állomáshelyében érdekességet és kuriozitást lát, és megörökítésre méltónak tartja a verőceiek viseletének, bizonyos szokásainak, gazdálkodásának és további jellemzőinek leírását.²²

A verőcei plébános tudományos tevékenysége az érem egyik oldalát jelenti: mit sem mond nekünk a papi „szolgáltatások”, a pasztorációs gyakorlat igen széleskörű és sokrétű kötelezettségeinek teljesítéséről. Krizsány és híveinek viszonya egy összetett kapcsolatrendszerrel árukkodik, amelynek változatos forrásanyaga részben a normalitást kifejező ügymenetekben, részben a konfliktusok kitüremkedésszerű, kivételes dokumentációjában artikulálódik. Dolgozatunk korlátozott terjedelme miatt most mindössze az utóbbi, konfliktusos levéltári forrásanyagból hozunk egy rövid, de jellemző példát. Ez jól rávilágít arra a paradox szituációra, amelynek keretében az alapos és részletes verőcei plébániai „háztörténetet” összeállító papra vonatkozóan ugyanabban az időszakban a híveinek egy csoportja terhelő jellegű panaszárdatot, mondhatni sérelemgyűjteményt juttatott el a felettes egyházi vezetésnek. A verőcei lakosok név szerint aláíró csoportja 1825. január 28-án küldött levelet

²² Egy nagyobb lélegzetű tanulmány tárgya lehet majd a Krizsány plébániai állomáshelyein fennmaradt könyvjegyzékek elemző vizsgálata, amelyek az általa elérhető kínálatot jelenítik meg. Érdeklődésének irányát mutatja, hogy neve (verőcei plébánosként) megjelenik 1826-ban a Nógrád vármegye történeti, topográfiai-statisztikai leírását tartalmazó kötet előfizetői között (*Nemes Nógrád vármegyének történeti, geographiai és statistikai esmértetése* IV. Pest, 1826. o. n.). E sorozat korábbi köteteit viszont a plébánián ugyanabban az évben összeírt könyvjegyzék nem tartalmazza. – VPKL I. 1. d. Acta parochiarum, Verőce.

– a helyi jegyző szövegezésével – a váci püspöknek, amelyben feltárták a papjukkal kapcsolatos negatív értékítéletüket.²³ A levél szövege betűhív átírásban a következő:

„Méltóságos Gróf és fel szentelt Püspök Eö Nagysága, néküink mindenkor tapasztalt Pártfogós Kegyes Földes Urunk, és Atyánk.

Alább irt Verőczei szegény RCatholicus Jobbagyi mély alázatossággal térdet hajtván Eö Méltóságának bátorokodunk folyamodásunkal búsítani ezen esedező Levelünk által, méltóztatna e következő szívelhetetlen panaszinkat tékéntettbe venni, és kegyes engedelmével meghalgatni, úgymint:

Iször Mult napokba a Temetönkben lévő Ójtvány fákat, és a garádon állott Szilva fákat, mellyeket sok bötsületes Lakos Társainknak még a Tolerantia előtt Házrul Házra Reformátusokkal együtt ültettni kintelenítettünk, az mostani Tiszt[elen]dö Plébános Úr, Krizsány János Úr kivagdaltatta.

2szor Mult két Esz[en]dök előtt a Mészáros Juhainak számára a Pascuatio 10 f[orin]tokért Árendába adta, mely Juhok sok siron lévő kereszteteket el tördőstek.

3szor El mult 33 Esztendök előtt szereztetett a Nagy Harang, melynek meg szerzésérül a volt az Hiveknek egyezésében, hogy mind addig még a Harangnak ára (mely a Templom Cassából fiztetett) ki nem jön: mind addig minden harangozásért 24 Xrrokat [krajcárokat] fizetni kel, mindazonáltal mai napiglan fizetünk úgy mint 33. Eszt[en]dök előtt, holott kétséges a dolog, hogy annak ára még bé nem jött volna.

4szer Ha káplányunk nintsen, gyakorta 1. és 2. nap is nintsen Sz. Misénk, sokszor keresztelő és beteghez is heányosság vagyon, és illy népes Helységben sok öregek vannak, a kik annak el mulasztását fájlallyák, ha Sz. Misét nem halgathatnak.

5. Több izben volt a Temetés késön estve Lámpásnál, mely szinte illetlen, és a Reformátusokra nézve botrankozás.

6. Az mult Esztendőben a Templom szölleibül szüret előtt Cselédjei által vitetett magának Tisz[telen]dö Plébános Úr 5. puttony szöllöt, és némely részét a gyümölsnek is magának haza hordatta.

²³ VPKL I. 1. d. Acta parochiarum, Verőce (1825).

7. Az Isteni szolgálát is miolta boldogult Plébános Primer András meg halálozott igen rendetlenül tartatik, úgy hogy némelykor tüstént a be harangozás után el kezdetik, hogy a Nép fele is későn jön, gyakran pedig olly sokáig várakozat, hogy számtalan nép a hoszas várakozás miatt nagy zúgolodással ki jöttek a Templombul és haza mentek.

Azért veszük tehát folyamodásunkat Méltóságos Kegyelmes Gróf és Püspök Eö Magyságához méltóztatna ezen fönt ki tett panaszinkba az igazságos el intézést meg tenni: mellyekért Eö Méltósága kegyes intézetéért holtig háláadok lenni kívánunk és magunkat kegyes grátiájában ajánlván vagyunk Eö méltóságának, kegyes Földes Urunknak legalázatossabb Szegény szolgálái és hiv jobbágyi.

Veröczén, die 28a Januarii 825.

Coram et per me Mich[ael] Kádár m. p. loci Notarium

Biro Ketler Fülöpp

Eskütt Najprand János

Kutyik Mártony

Henye János

Kláb József

Hainis Miklós

Templomgazda Kálhamer Tamás

Harangozo Doktor János

Köz ember Kis György

Havas Mátyás

Hornyák Josef

Liphard György

Marx József

Marx János

Berner Antal

Poldauf Mihály

és a többi Lakosok és RCatolikus Hivek"

A kiragadott példa gyanánt közölt levél önmagában is elgondolkodtató: egyfelől kirajzolódott előttünk a saját állomáshelyének komoly írásművekkel adózó plébános, aki „jó papként” jelenik meg a *Tudományos Gyűjtemény* „vállveregető” szerkesztője és olvasói, valamint saját vizitáló

felettesei előtt, másfelől – ezt a képet ellensúlyozandó – ugyanő a hívek egy markáns csoportjának véleménye alapján egyértelműen a „rossz pap” kategóriájába illesztődik. Ki tudja, talán éppen tudományos tevékenységét, „haszontalan időtöltését” nem nézték jó szemmel a feljelentők, akik a papjuk pasztorációs gyakorlatával kapcsolatban kivetnivalók egész sorát felhánytorgatták. További kérdés marad egyelőre, hogy maga Krizsány miért preferálta ezt az írásbeli tevékenységet, amelyre talán azért volt ideje, mert addigra káplán segítette a munkáját. Szándékai és törekvései mindenesetre nyomokban már a fent idézett forrásokban megnyilvánultak, amelyek komplex és elemző vizsgálatára egy későbbi tanulmányban kell sort keríteni.

Szakirodalom

Bárth Dániel (szerk.)

2013 *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest.

Bárth Dániel

2009 Népszokások. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz I. Táj, nép, történelem I. 2. A magyar népi műveltség korszakai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 477–484.

2013 Alsópapság és népi kultúra. (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek). In: Bárth Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 9–42.

2015 Katolikus felvilágosodás és vallási mentalitás Magyarországon (1760–1800). In: Smid Bernadett (szerk.): *Minden dolgok folytatása. Tanulmányok Deáky Zita 60. születésnapjára*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 509–523.

2019 Papok a 18. századi lokális közösségekben: attitűd, mentalitás, világkép. In: Forgó András – Gózszy Zoltán (szerk.): *Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században*. Meta Egyesület, Pécs, 197–210.

Chobot Ferenc

1915–1917 *A vácsi egyházmegye történeti névtára I–II*. Pestvidéki Nyomda, Vác.

Dömötör Tekla

1964 *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1981 *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest.

Fenyő István

1973 *Nemzet, nép – irodalom. Tanulmányok a magyar reformkor irodalmáról*. Magvető, Budapest.

Kósa László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris, Budapest.

Mader Béla

1976 *A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817–1818) és Thaisz András (1818–1827) szerkesztősége idején*. JATE, Szeged.

Miskolczi Ambrus

2016 *Felvilágosodás és babonáság. Erdélyi néphiedelem-gyűjtés 1789–90-ben*. L'Harmattan–Könyvpont, Budapest–Pécs.

Ortutay Gyula

1960 *Írók, népek, századok*. Magvető, Budapest.

Paládi-Kovács Attila (szerk.)

1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Gondolat, Budapest.

Paládi-Kovács Attila (főszerk.)

2011 *Magyar Néprajz I. 1. Táj, nép, történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szacsavay Éva – Szalánszki Edit (szerk.)

2005 *Budai Pál: A' Köznép babonái és Balvélekedései ellen való Prédikátziók. Nagybajom, 1811–1824*. L'Harmattan, Budapest.

Szijártó M. István

2014 *A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. L'Harmattan, Budapest.

Szomszéd András

é. n. *Verőcei évszázadok*. Verőce Önkormányzata, Verőce.

Tátrai Zsuzsanna

1995 *Adalékok a népszokások történetéhez a 18. századból. (Az evangélikus egyház és a népszokások kapcsolatához)*. *Népi kultúra – Népi társadalom* XVIII. 237–253.

Ujváry Zoltán

2007–2008 *Magyar folklórtörténet I–II*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

2009 *Dugonics András példabeszédei. Mondák, anekdoták, szokások*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

Vaderna Gábor

2017 *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Universitas Kiadó, Budapest.

Voigt Vilmos

2003 *A magyar ősvallás kutatás kérdései*. (Vallástudományi tanulmányok 4.) Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest.

Zsigmond Gábor (szerk.)

1979 *Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely – A parasztok állapotáról Magyarországon*. Gondolat, Budapest.

Preoție și cultură populară în secolele XVIII–XIX.

Probleme de istorie a cercetării

Studiul prezintă problemele unui proiect lansat în anul 2018, care cercetează relația dintre preoțime și cultură populară. În istoria etnologiei din Ungaria și Transilvania clerul inferior a avut un rol important. În însemnări mulți dintre preoții catolici și reformați au reflectat asupra societăților locale, asupra mediul lor rural și urban, în mod direct sau indirect, asupra culturii populare. Proiectul propune investigarea vieții, culturii și atitudinilor acestor preoți. Pe baza documentelor bisericești a doua parte a studiului prezintă atitudinea parohului János Krizsány din Verőce față de scris și de comunitatea locală. Abordarea preotului reprezintă o tranziție între reformele raționale și valorile romantice din epoca respectivă.

Lower Clergy and Popular Culture in the 18th and 19th Century.

Science-historical Questions

The study focuses on the science-historical aspects of a research project launched in 2018, focusing on the relationship between priests living in local communities and folk culture. The lower priesthood of Christian denominations played an important role in the history of ethnography both in Hungary and in Transylvania. Alongside the well-known figures of Catholic and Protestant priests, hundreds of such intellectuals were active in the 18th–19th centuries, who reflected in writing on local society, their rural environment, and thus indirectly, directly on popular culture. The research is aimed at exploring these unknown priests, capturing their literacy and attitudes. The second half of the study introduces the relationship between János Krizsány, the parish priest of Verőce and his own village on the basis of parish and diocesan archives. Krizsány's view forms a transition between the reform-enlightened and the value-centric romantic contemporaries.